

הרב עדו רכניץ

חוקי התורה: עבודה

1. הגדרות

הסכם עבודה - התחייבות של עובד לעבוד, והתמורה נקבעת עבור משך העבודה,¹ או עבור מספר הפעולות שבוצעו.²

תקופת ההסכם - משך הזמן שנקבע בהסכם העבודה לביצוע העבודה.

עובד - אדם³ שבהתאם להסכם עבודה התחייב לעבוד.

מעסיק - אדם או תאגיד שכרת הסכם עבודה עם עובד, שכלל התחייבות לתת תמורה עבור העבודה.⁴

תחילת עבודה - פעולה שהעובד נקט בה והיא נועדה לאפשר את מימוש הסכם העבודה, ובכלל זה יציאה למקום העבודה.⁵

סיוע - תנאים מוסכמים בין עובד ובין מעסיק שלא התגבשו לידי הסכם מחייב.

הדין החל על הסכם עבודה

2. תחולת חוקי התורה וחוקי המדינה

נוסף לדין התורה, על הסכם העבודה יחולו בדרך כלל חוקי העבודה של מדינת ישראל, שנועדו להגן על העובד,⁶ לרבות תקנות, הסכמים קיבוציים וצווי הרחבה.⁷ בכלל זה יש תוקף לחוקים שנקבע בהם שהם גוברים על הסכמות בין הצדדים.⁸

3. תחולת פסיקת בתי המשפט

על הסכם העבודה יחולו אף פסיקות בתי הדין לעבודה ובתי המשפט של מדינת ישראל, ככל שפסיקות אלו יצרו מנהג⁹ או כאשר לדעת דייני בית הדין הן לתועלת הציבור.¹⁰

1. רמ"א, חו"מ סי' שלג סעי' ה: 'שכר עצמו לזמן, יש לו דין פועל; אבל אם שכר עצמו ללמוד ספר או חצי ספר, יש לו דין קבלן'.
2. בבא קמא צט ע"א; רש"י, ב"ק שם, ד"ה לבטושי; שו"ת אבני נזר, חו"מ סי' נב.
3. על פי ההלכה עובד הוא אך ורק אדם שהתחייב לעבוד בעצמו, אולם ייתכנו מצבים שבהם מבחינת החוק האדם העובד יוגדר כתאגיד, כגון חברת יחיד שהבעלים שלה הוא גם העובד היחיד שלה, וכן שותפות רשומה הכוללת כמה עובדים.
4. ייתכנו מצבים שבהם העבודה נעשית עבור צד ג', או שהשכר משולם עבור צד ג'.
5. שו"ע, חומ סי' שלג סעי' א.
6. הרב יעקב אריאל בהסכמתו לספרו של הרב אורי סדן, כתר י: דיני עבודה במדינת ישראל על פי ההלכה, עמ' 5-8, וכן הרב דב ליאור כתר שם, עמ' 42; פס"ד ארץ חמדה גזית 71070.
7. ראו למשל: פס"ד ארץ חמדה גזית 75118-1.
8. הרב אברהם שרמן, 'מנהג המדינה ביחסי עובד ומעביד', תחומין יח עמ' 236; הרב אוריאל לביא, עטרת דבורה ב, חו"מ סי' מח, עמ' 945-946; הרב יעקב אריאל, בתוך: הרב אורי סדן, כתר י: דיני עבודה במדינת ישראל על פי ההלכה; הרב דב ליאור, שם עמ' 42.

הפרת סיכומים טרם כריתת הסכם עבודה

4. הפרת סיכום על עבודה בלא שנגרם הפסד למי מהצדדים

הפרת סיכום על ביצוע עבודה על ידי אחד מהצדדים שלא גרמה נזק או הפסד אינה ראויה, אולם אין בצידה סעד.¹¹

5. הפרת סיכום על עבודה אשר קיומו יגרום הפסד למפר

על אף האמור בסעיף 4, אם השתנו הנסיבות לאחר סיכום על ביצוע עבודה, באופן שבו לאחד מהצדדים ייגרם נזק או הפסד אם יעמוד בסיכומים, הוא רשאי לחזור בו.¹²

6. הפרת סיכום על עבודה על ידי עובד שתגרום נזק למעסיק

חזר בו עובד מסיכום על עבודה, וחזרתו תסב למעסיק נזק כספי או אחר,¹³ רשאי המעסיק לנקוט את הפעולות הבאות:
(א) להבטיח לעובד הבטחת שווא לתוספת תשלום כדי לגרום לו לחזור לעבוד.¹⁴
(ב) לשכור קבלן (כמשמעות ב'חוקי התורה: קבלנות') או עובד אחר, ולשלם לו מכספים שהמעסיק חייב לעובד.¹⁵

7. הפרת סיכום על עבודה על ידי המעסיק שגרמה הפסד לעובד

חזר בו מעסיק מסיכום על עבודה, וגרם לעובד הפסד בוותרו על עבודה אחרת כדי לבצע עבודה זו, ישלם המעסיק לעובד פיצוי בגין ההפסד,¹⁶ אם לא היה ביכולתו של העובד

9. הרב יעקב אריאל, שם, עמ' 8. ישנה מחלוקת בשאלה אם יש תוקף לפסיקת בתי המשפט על בסיס הכלל 'דינא דמלכותא דינא'. לסקירת השיטות השונות, ראו: הרב אורי סדן, נייר עמדה 15: מעמדם ההלכתי של חוקי המגן על העובדים, אתר דין תורה, עמ' 22-27. כאן הכרענו על פי העמדה המקובלת שיש לפסיקה תוקף רק כאשר היא בגדר מנהג. משמעות הגדרת הפסיקה כמנהג בלבד היא שהפסיקה אינה גוברת על הסכמת הצדדים, ולמעשה פסיקה המעניקה משמעות קוגנטית לחוק מסוים אינה מחייבת, למעט מקרה שבו בית הדין סבור שהפסיקה ראויה.

10. ע"פ שו"ת מנחת יצחק ב, סי' פו.

11. בבא מציעא עה ע"ב; שו"ע, חו"מ סי' שלג סעי' א; על פי הגמרא, שם, מט ע"א; סמ"ע, סי' שלג סעי' א, הפרת סיכום שרירותית בין עובד ומעסיק מגדירה את מי שחוזר בו כ'מחוסר אמנה' ש'אין רוח חכמים נוחה ממנו'.

12. הפוסקים נחלקו בשאלת היחס לביטול עסקאות לפני ביצוע מעשה הקניין, ראו רש"י, בבא מציעא מט ע"א, ד"ה שלא ידבר, ולעומתו בעל המאור, בבא מציעא כט ע"ב בדפי הרי"ף. להלכה התלבטו הפוסקים כיצד להכריע, ראו רמ"א, חו"מ סי' רד סעי' יא; ש"ך, שם ס"ק ה; למעשה כתב ערוך השלחן, חו"מ סי' רד סעי' ת, שממדת חסידות נכון להחמיר בדבר; בשו"ת חת"ם סופר, חו"מ סי' קב, על פי הבנת הרב שמואל וואזנר בשו"ת שבט הלוי ד, סי' רו; שם ז, סי' רלו אות ד, חילק בין צמצום הרווח שהמבטל ציפה לו לבין הפסד של ממש. לדעתו על האדם לשאת באובדן רווח כדי לעמוד בדיבורו, אך הוא אינו חייב לספוג הפסדים של ממש. לדעת הסמ"ע, סי' שלג ס"ק א, דיון זה נכון גם ביחס לביטול התקשרויות בין עובד ומעסיק, ועיינו בספר חבל יוסף אולם המשפט, סי' שלג סעי' א.

13. נחלקו אחרונים: קצות החושן, סי' שלג ס"ק ג; ש"ך, חו"מ סי' שלג ס"ק כט; נתיבות המשפט, סי' שלג ס"ק י, אם ניתן להשתמש בדרך של 'שוכר עליהן או מטען' כלפי פועל שחזר בו לפני תחילת מלאכה במקרה שלא נגרם למזמין הפסד.

14. שו"ע, חו"מ סי' שלג סעי' ה.

15. שו"ע, חו"מ סי' שלג סעי' ו.

16. שו"ע, חו"מ סי' שלג סעי' ב.

לצמצם את ההפסד באמצעות קבלת עבודה אחרת.¹⁷ בקביעת גובה הפיצוי תובא בחשבון טובת ההנאה שצמחה לו עקב העובדה שהוא לא נדרש לעבוד בפועל.¹⁸

הסכם העבודה

8. כריתת הסכם עבודה

הסכם עבודה נכרת במעשה קניין, ובכלל זה תחילת עבודה,¹⁹ קניין כסף,²⁰ קניין שטר²¹ וקניין סודה,²² כהגדרתם ב'חוקי התורה: מעשי הקניין'.

9. אונאת ממון

דין אונאת ממון בהסכם עבודה כדין אונאת ממון במקרקעין, כמפורט ב'חוקי התורה: אונאת ממון'.²³

10. קנסות

תנאי בהסכם העבודה הקובע קנס על הפרת הסכם העבודה יעמוד בתנאים הקבועים ב'חוקי התורה: התחייבות'.

שכר העובד

11. מועד התשלום לעובד

מעסיק ישלם לעובד את שכרו במועד הקבוע לכך בהסכם העבודה.²⁴ לא נקבע מועד כאמור, ישולם שכר העובד במועד המקובל לתשלום השכר.²⁵ בהיעדר מועד מקובל לכך, ישולם שכר עובד המסיים עבודתו ביום - עד השקיעה שלאחר סיום העבודה, ושכר עובד המסיים עבודתו בלילה - עד לזריחה שלאחר סיום העבודה.²⁶

12. איסור הלנת שכרו של עובד

דרש העובד לקבל את שכרו לאחר שחלף מועד התשלום, ולא נענתה דרישתו, עובר המעסיק על איסור הלנת שכר ('בל תלין').²⁷

17. ש"ך, חו"מ סי' שלג ס"ק יג.

18. שו"ע, חו"מ סי' שלג סעי' א.

19. שו"ע, חו"מ סי' שלג סעי' א-ד.

20. נתיבות המשפט, סי' שלג ס"ק א.

21. שו"ת נודע ביהודה קמא, חו"מ סי' ל; פתחי תשובה, חו"מ סי' שלג ס"ק ב.

22. שם.

23. שו"ע, חו"מ סי' רכז סעי' לג.

24. שו"ע ורמ"א, חו"מ סי' שלט סעי' י.

25. שו"ע ורמ"א, שם סעי' ט.

26. שם, סעי' ג.

27. שם, סעי' י.

13. שכרו של עובד שסיים את עבודתו בשל הלנת שכר

עובד ששכרו הולך רשאי להפסיק את עבודתו לאלתר ולקבל שכר בהתאם לאחת מן החלופות הבאות, לפי בחירתו:²⁸

(א) השכר שנקבע בהסכם העבודה בניכוי עלות השלמת העבודה, או שכר יחסי עבור חלק העבודה שבוצע, לפי הגבוה בהם.²⁹

(ב) שכר מקובל כדין 'יורד לשדה חברו ברשות', כמפורט ב'חוקי התורה: הגורם לחברו הנאה ממונית ללא הסכם'.

14. עובד שלא דרש את התשלום המגיע לו במועד

לא דרש העובד לקבל את שכרו משהגיע מועד התשלום, והיה בידו לעשות כן, חזקה עליו שמחל על הזכות לקבל את שכרו במועד.³⁰

חובות העובד

15. מסירות ונאמנות

על עובד להגיע לעבודה כשהוא כשיר לעבודה,³¹ לעבוד בכל כוחו ולנצל את זמן העבודה היטב.³²

16. שינוי עבודה על ידי המעסיק

השלים העובד את העבודה או שאין עוד צורך בעבודה שלשמה הוא הושכר, רשאי המעסיק להטיל עליו עבודה אחרת, ובלבד שהיא אינה קשה מזו שלמענה הוא הושכר.³³

17. עבודה לקויה

ביצע העובד את העבודה באופן לקוי, תוך סטייה ממה שסוכם עם המעסיק ומהמקובל, לא יהיה זכאי לקבל את השכר שסוכם עימו,³⁴ אלא כדין 'יורד לשדה חברו ברשות', כמפורט ב'חוקי התורה: הגורם לחברו הנאה ממונית ללא הסכם'.

הפרת הסכם עבודה

18. ויתור על זכויות על פי הסכם עבודה

צד להסכם עבודה רשאי לוותר על זכויותיו על פי ההסכם בהודעה לצד השני.³⁵

28. ע"פ היקש לדין מוכר ששילם חלק מעסקה, ראו: בבא מציעא עו ע"ב; שו"ע, חו"מ סי' קצ סעי' י-יא.

29. טור, חו"מ סי' שלג; סמ"ע, סי' שלג ס"ק טז; קצות החושן, סי' שלג סעי' ה.

30. ע"פ שו"ע, חו"מ סי' קצ סעי' י.

31. רמ"א, חו"מ סי' שלג סעי' ה.

32. שו"ע, חו"מ סי' שלז סעי' כ.

33. שו"ע, חו"מ סי' שלה סעי' א.

34. כך משמע מהמקורות הבאים: רמ"ה, שיטה מקובצת בבא קמא צט ע"ב, ד"ה ברם צריך; ט"ז, חו"מ סי' שד ס"ק א; נתיבות המשפט, סי' שה ס"ק א; שם סי' שסג ס"ק ג; ערוך השלחן, חו"מ סי' שה סעי' ט; הרב אורי סדן, כתר י: דיני עבודה במדינת ישראל על פי ההלכה, עמ' 425-426.

35. רבנו ירוחם מישרים, סי' כט סעי' ד; רמ"א, חו"מ סי' שלג סעי' ה; ש"ך, חו"מ שם ס"ק מז.

19. פיטורין כדין

פיטוריו של עובד יהיו פיטורין כדין, בהתקיים אחד מן התנאים הבאים:
 (א) נמצאו, לפחות שלוש פעמים, ליקויים של ממש בעבודת העובד, הגורמים נזק או עוגמת נפש,³⁶ לאחר שהעובד הותרה בכל פעם שנמצאו ליקויים כאמור.³⁷
 (ב) נמצא, לפחות שלוש פעמים, שעבודתו של עובד ציבור גרמה נזק שאינו ניתן לתיקון.³⁸
 (ג) נמצא שהעובד מעל באמון המעסיק בו.³⁹
 (ד) המעסיק נאלץ להפסיק את העבודה מחמת אילוף המונע את ביצועה⁴⁰ או מייתר אותה,⁴¹ ולא היה בידו לצפות אילוף זה מראש, או שגם העובד היה יכול לצפות אילוף זה מראש.⁴²

20. התפטרות כדין

עובד ייחשב כמי שהתפטר כדין באחת מן הנסיבות הבאות -
 (א) ההתפטרות אינה גורמת הפסד למעסיק;⁴³
 (ב) העובד נאלץ להפסיק את עבודתו בשל גורם שלא היה בשליטתו.⁴⁴

21. שכרו של עובד שפוטר כדין

עובד שפוטר כדין זכאי לשכר יחסי עבור הזמן שביצע את עבודתו.⁴⁵

22. שכרו של עובד שפוטר שלא כדין

עובד שפוטר שלא כדין זכאי למלוא השכר המגיע לו על פי הסכם העבודה בניכוי טובת ההנאה שצמחה לו עקב הפסקת עבודתו בפועל,⁴⁶ אולם אין העובד זכאי לכפות על המעסיק את המשך העסקתו.⁴⁷

23. שכרו של עובד שהתפטר כדין

עובד שהתפטר כדין זכאי לשכר יחסי עבור הזמן שביצע את עבודתו.⁴⁸

36. רשב"א, בבא מציעא קט ע"א, ד"ה טבחא; רמ"א, חו"מ סי' שו סעי' ה.

37. שו"ע, חו"מ סי' שו סעי' ח; פתחי חושן, שכירות פרק י סעי' ט.

38. שו"ע, חו"מ סי' שו סעי' ח; לדעת הרמ"א, לשו"ע שם, בנזק שאינו ניתן לתיקון גם בעובד של אדם פרטי ניתן לפטרו ללא התראה.

39. כגון גנבה, על פי דברי הרמ"א, חו"מ סי' תכא סעי' ו; וראו פתחי חושן, שכירות פרק י הע' כו.

40. שו"ע, חו"מ סי' שלד סעי' א.

41. שם, סעי' ב; כאשר העבודה בוצעה מאליה (כגון פועל שנשכר להשקות שדה, וירד גשם) נחלקו הפוסקים אם ומתי העובד זכאי לשכר מלא (פתחי חושן, שכירות פרק יב סעי' ה, ובהערות שם).

42. שו"ע, חו"מ סי' שלד סעי' א.

43. שו"ע, חו"מ סי' שלג סעי' ה.

44. שו"ע ורמ"א, חו"מ סי' שלג סעי' ה.

45. ראו: שו"ת אגרות משה, חו"מ א סי' מז; פתחי חושן, שכירות פרק י, הע' כד.

46. שו"ע, חו"מ סי' שלג סעי' א.

47. שו"ת מהריא"ז ענזיל, סי' טו.

48. שו"ע, חו"מ סי' שלג סעי' ד.

24. עובד שהתפטר שלא כדין

עובד שהתפטר שלא כדין, וחזרתו תגרום למעסיק נזק כספי או אחר,⁴⁹ רשאי המעסיק לנקוט את הפעולות הבאות המוזכרות לעיל סעיף 6.

אחריות העובד והמעסיק לנזק

25. עובד שהזיק לרכוש המעסיק

עובד שהזיק לרכושו של המעסיק תוך כדי עבודתו - חייב לפצות את המעסיק על הנזק,⁵⁰ ובלבד שהיה בידו למנוע את הנזק.⁵¹

26. אחריות שילווחית

מעסיק נושא באחריות לנזק שנגרם לצדדים שלישיים בשל מעשים שעשו עובדיו במסגרת עבודתם.⁵²

49. נחלקו אחרונים: קצות החושן, סי' שלג ס"ק ג; ש"ך, חו"מ סי' שלג ס"ק כט; נתיבות המשפט, סי' שלג ס"ק י, אם ניתן להשתמש בדרך של 'שוכר עליהן או מטען' כלפי פועל שחזר בו לפני תחילת מלאכה במקרה שלא נגרם למזמין הפסד.

50. שו"ע, חו"מ סי' שו סעי' ד; שו"ע, חו"מ סי' שפד סעי' ג; רמ"א, חו"מ סי' שו סעי' ב.
51. שו"ע, חו"מ סי' שו סעי' א: 'כל האומנים שומרי שכר הם'; שם, סי' שד סעי' א: 'המעביר חבית ממקום למקום בשכר, ונשברה, דין תורה הוא שישלם, שאין זה אונס גדול, והרי השבירה כגניבה ואבידה שהוא חייב בהן'.

52. ע"פ סעיף 13 לפקודת הנזיקין [נוסח חדש], וכן נפסק בפס"ד ארץ חמדה גזית 2-75104; פסקי בית דין ירושלים ז, עמ' שכו, שעד. ראו עוד: פסקי בית דין ירושלים ז, עמ' שכת, שענו.